

УДК 94 (477.54)"1991-2010":792.5

ВІДОБРАЖЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ПРИКЛАДІ ПОЛЬСЬКИХ ШКІЛ І ШКІЛ 2–3 МОВАМИ НАВЧАННЯ (1991–2010)

Шевченко С. М.

У статті проаналізовано організацію навчального процесу польських шкіл і шкіл 2–3 мовами навчання у контексті диференціації загальної середньої освіти в умовах незалежної України (1991–2010); показано розвиток мережі навчальних закладів національних меншин на території України; установлено, що в досліджуваний період відроджувалася система освіти національних меншин; з'ясовано, що в ході реалізації урядової політики освіта національних меншин декларувалася на рівності здобуття знань, умінь і навичок, гарантуванні вільного розвитку національних мов і культур; виокремлено, що в ході реалізації урядової політики стосовно освіти польських шкіл і шкіл 2–3 мовами навчання особливого значення набували питання відкриття спеціальних класів для проведення факультативів та читання курсів рідними мовами. Досліджено, що національні меншини, які проживають на території України, за наявності культурних, побутових відмінностей, різних форм ментальності у своєму взаємозв'язку набувають системної єдності, трансформуючись у певну організаційну цілісність. Встановлено, що в школах національних меншин практикувалося перехідне становище від факультативного вивчення рідної мови; за потреби – відкриття загальноосвітніх шкіл, гімназій; у навчально-виховному процесі робився акцент на національних особливостях життя і побуту народів України. Доведено, що в Україні забезпечувалося право національних меншин на задоволення освітніх потреб рідною мовою різних груп населення; зовнішня диференціація організації шкільної освіти ґрунтувалася не на здібностях і нахилах учнів, а на їхній належності передусім до певної статі чи національності.

Ключові слова: розвиток, польські школи, школи із 2–3 мовами навчання, школи національних меншин, організація навчального процесу, навчальні плани, зовнішня диференціація.

В статье проанализирована организация учебного процесса польских школ и школ 2–3 языками обучения в контексте дифференциации общего среднего образования в условиях независимой Украины (1991–2010); показано развитие сети учебных заведений национальных меньшинств на территории Украины; установлено, что в исследуемый период возрождалась система образования национальных меньшинств; выяснено, что в ходе реализации правительственной политики образование национальных меньшинств декларировалось на равенстве получения знаний, умений и навыков, обеспечении свободного развития национальных языков и культур.

Ключевые слова: развитие, польские школы, школы с 2–3 языками обучения, школы национальных меньшинств, организация учебного процесса, учебные планы, внешняя дифференциация.

The article analyzes the educational management of Polish schools and bilingual or multilingual schools in the differentiation of general secondary education in independent Ukraine (1991–2010).

The development of an educational institutions network for national minorities on the territory of Ukraine; it was established that the system of education of national minorities was reviving in the period under study. It was found out that in the course of implementation of the government policy, the formation of national minorities was declared on the equality of obtaining knowledge, skills and abilities, ensuring the free development of national languages and cultures.

Key words: development, Polish schools, bilingual or multilingual schools, schools for national minorities, educational management, curricula, external differentiation.

Постановка проблеми. На сучасному етапі суспільного розвитку Українська держава гарантує рівні права для всіх національностей, які проживають на її території. Розроблена протягом років незалежності концепція етнонаціональної політики, що знайшла відображення в Законах "Про національні меншини в Україні" (1992), "Про засади державної мовної політики" (2012), Конституції України (1996), Національній доктрині розвитку освіти (2002) є основою для забезпечення прав та інтересів національних спільнот. Становлення незалежної Української держави є надійним захистом для дітей шкіл національних меншин. Розбудова незалежної України відкрила нові перспективи для відродження всіх національностей. Вони як складова народу України є повноправними суб'єктами політичного процесу.

У Національній доктрині розвитку освіти наголошувалося на збереженні та збагаченні українських культурно-історичних традицій, вихованні шанобливого ставлення до національних святинь, української мови, історії та культури всіх корінних народів і національних меншин, які проживали в Україні, на формуванні культури міжетнічних і міжособистісних відносин.

Аналіз розвитку шкіл національних меншин, зокрема польською і 2–3 мовами навчання в Україні свідчить, що тривалий час освіта національних меншин не мала повної національної свободи, внаслідок чого була приречена на відставання. Водночас вона була зброєю для боротьби за національні права, демократизацію та навчання рідною мовою.

Проблема розвитку шкіл національних меншин завжди була в полі зору науковців (М. Авдієнко, Б. Чирко, В. Войнолович, Л. Войнолович, О. Бистрицька, М. Марчук, В. Наулко, В. Недольська, С. Очеретко та ін.). Заслужують на увагу дослідження сучасних учених-науковців Б. Андрієвського, Л. Березівської, Є. Голобородько, О. Обидьонові, О. Рафальського, Н. Рудницької, І. Миронової, О. Сухомлинської та ін., де висвітлюються питання організації системи освіти для національних меншин і полікультурної освіти й виховання. Учені внесли значний вклад у розробку проблеми національно-культурного будівництва для національних меншин в Україні кінця ХХ – початку ХХІ ст.: важливі відомості щодо організації шкільної освіти різних етносів, які населяли Україну в досліджуваній період.

Деякі питання розвитку шкіл з польською і 2–3 мовами навчання розглядалися в працях М. Шульги, В. Євтуха та ін.; у дослідженнях В. Трощинського, І. Кураса, О. Майбороди, присвячених теоретичним проблемам етнонаціональної політики, історії етносів. Але в них лише фрагментарно аналізувалися питання освіти та її регіональні особливості.

Метою статті є розвиток польських шкіл і шкіл 2–3 мовами навчання в умовах незалежної України як відображення зовнішньої диференціації в організації шкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. На початок 1991 р. за мовною ознакою в Україні діяло 21 044 шкіл, з них 15 538 – українських, 3 364 – російських, 97 – румунських, 59 – угорських, 13 – молдовських, 9 – єврейських, 3 – польських та понад 130 шкіл з двома-трьома мовами навчання: угорська і російська, молдовська і російська та ін. Загалом у 96–97-х рр. функціонувало 2,5 тис. шкіл з російською мовою навчання, 99 – румунською, 70 – угорською, 11 – молдовською, 2363 з кількома мовами навчання, 76 – недільних та ін. Це досить розгалужена мережа загальноосвітніх закладів освіти з рідною мовою навчання або вивченням рідної мови I, I–II, I–III ступенів [20, арк. 16].

Зазначимо, що розвиток шкіл національних меншин відбувався в період істотних змін у суспільному житті країни, зокрема оновлення змісту програм, підручників, навчальних планів відповідно до оформлення їх національними особливостями життя й побуту народів України. В Україні забезпечувалося право національних меншин на задоволення освітніх потреб рідною мовою різних груп населення [10, с. 1]. Навчальні заклади формувалися відповідно до освітніх запитів етноменшин, національного складу регіону, а на вибір мови впливали компактність чи розпоросненість населення. Можливості вивчення рідної мови реалізувалися у різних формах:

- дошкільні навчальні заклади (вивчення рідної мови);
- одномовні школи, у яких мова національної меншини була основною мовою викладання, а державна та іноземна мова – окремими навчальними предметами;

- українські школи, у яких мова національної меншини та іноземна мова були окремими навчальними предметами;
- двомовні і тримовні школи (класи з різними мовами викладання);
- факультативне вивчення мови національної меншини як окремого предмету в школах з українською мовою навчання;
- недільні школи, мовні курси та факультативне вивчення рідної мови при культурних центрах;
- представники національних меншин мали можливість навчатися у школах, у яких мова навчання – державна мова, а мова меншини зовсім не вивчалася [9, с. 112].

Зміст навчально-виховного процесу у школах усіх типів був єдиним і спрямований на національну свідомість українського народу й на культур народів, які проживали на Україні. Національний компонент змісту освіти включав знання з рідної мови й літератури, історії свого народу, його традицій, звичаїв, ідеалів, культуру й побут інших народів. Ці знання розкривалися як в обов'язкових навчальних предметах, так і в предметах за вибором учнів, факультативів та курсах. Національне самовизначення школи відображало національні елементи у її виховній діяльності, відбувалося відродження краєзнавчої роботи, залучення учнів до активної участі в збереженні й охороні святинь свого народу, пам'яток історії, культури й до засвоєння традиційних ремесел і народних промислів.

Основним документом, який регулював навчально-виховний процес, був навчальний план, що складався на основі розроблених Міністерством освіти базових навчальних планів. Навчальний процес у загальноосвітніх навчальних закладах здійснювався за типовими навчальними планами. Відповідно до них мова і література етнотеншин вивчалися як обов'язкові предмети, на які відводилася певна кількість годин на тиждень [3, с. 20]. Однією з особливостей розвитку угорських, молдовських і румунських шкіл було те, що в 90-і рр. відкривалися спеціальні класи, де працювали факультативні групи рідною мовою. "У тих випадках, коли представники нацменшин не проживають компактно, для п'яти і більше дітей дозволяється відкривати в звичайних школах спецкласи" [10, с. 1]. Факультативно вивчалися такі мови: угорська, польська, румунська, молдовська, турецька, єврейська, болгарська, німецька та ін. В польських школах практикувалося перехідне становище від факультативного вивчення рідної мови; за потреби – відкриття загальноосвітніх шкіл, гімназій; у навчально-виховному процесі робився акцент на національних особливостях життя і побуту народів України [2, с. 3].

На відміну від минулих років (1988/89 н. р.), у навчальних планах на 1990/91 н. р. введено курси "Народознавство", "Рідний край", "Етнографія та фольклор України", "Історія України" і "Географія України" й факультативи "Рідний край", "Культура та мистецтво України". У V варіативній частині Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів із різними мовами навчання на 1990/91 н. р. було передбачено вивчення мов національних меншин як предмету, так і факультативно [9, с. 103]. У цілому по Україні було організовано понад 700 факультативних груп для вивчення мов національних меншин [5, с. 57]. За допомогою факультативів зверталася увага на основи національної самосвідомості, повага до свого народу, його історії й культури; відбувалося вивчення рідної мови, літератури, історії, географії, народознавства; школярі знайомилися з культурною спадщиною, національними традиціями, звичаями та побутом свого народу.

Основною метою, у навчально-виховному процесі шкіл національних меншин, було забезпечення конституційних прав громадян на навчання рідною мовою, а саме: "Про створення умов для відкриття в регіонах України шкіл їх рідними мовами та двома мовами навчання", що врегульовувало наповнюваність класів шкіл національних меншин, у тому числі з двома й трьома мовами навчання. У містах для створення таких класів достатньо було і 8 учнів, на селі – навіть 2–3 учнів [12, с. 8]. Місцеві органи виконавчої влади формували мережу навчально-виховних закладів відповідно до соціально-економічних, етнічних, культурно-освітніх потреб і при наявності навчально-методичної бази. Наводимо відомості про зміни в мережі загальноосвітніх навчальних закладів за мовами навчання в 1991–2006 рр. [18, с. 338].

Таблиця 1

Мережа загальноосвітніх навчальних закладів за мовами навчання

Рік	Шкіл усього	Укра- їнська	Росій- ська	Румун- ська	Угор- ська	Молдав- ська	Поль- ська	Кримсько- татарська
1992	21 044	21 044	15 538	3364	3364	13	3	0
1996	21 328	15893	2940	104	64	2	3	2
2000	21 258	16 532	2215	97	68	9	3	10
2001	21 226	16 757	1935	92	68	9	3	11
2006	20 601	16 924	1345	96	70	5	4	14

Аналіз таблиці свідчить, що у 1991–2006 рр. існувала досить різноманітна кількість навчальних закладів національних меншин. Зокрема, у 1997 р. нараховувалося 2,3 тис. навчальних закладів з кількома мовами навчання: 2 391 – українсько-російських, 28 – українсько-угорських, 7 – українсько-румунських, 9 – російсько-румунських, 1 – російсько-угорська та ін. [20, арк. 16]. З них 97 % з українсько-російським викладанням; близько 30 шкіл з угорською мовою (викладання здійснювалося рідною, двома і трьома мовами навчання (1997) [19, арк. 120]. Проте функціонували заклади, в яких навчання проводилося з паралельним використанням угорської, польської, болгарської та словацької мов. Мову етноменшин як окремий предмет вивчали 55,5 тис. школярів (польську, угорську, молдовську, румунську та ін.) [11, с. 100]. Україна є однією з небагатьох держав, де представникам нацменшин надано можливість здобувати повну середню освіту з усіх предметів рідною мовою. Наприклад, у 1999/2000 н. р. в Україні діяло 2,5 тис. шкіл з російською мовою навчання, 99 – румунською, 70 – угорською, 11 – молдовською та ін.; 2 363 школи з кількома мовами навчання, зокрема навчалися мовами: румунською – 27 478, угорською – 21 267, молдовською – 7 243, польською – 1 169 учнів; 76 недільних шкіл в яких навчалося близько 8,5 тис. дітей [9, с. 134]. Крім того, був розподіл учнів України за класами, за мовами навчання на 2003/2004 н. р. [9, с. 115]. "За даними Міністерства освіти і науки, нині у державі діють 1880 шкіл з російською мовою навчання, 94 – румунською, 69 – угорською, 9 – молдовською та ін., а також 2242 школи з двома і більше мовами викладання" [10, с. 1]. Розглянемо інформацію про мови навчання та чисельність учнів у школах України у 2005/2006 н. р. [9, с. 113, 114].

Таблиця 2

Розподіл загальноосвітніх шкіл за мовами навчання у 2005/2006 н. р.

Мова викладання	Кількість шкіл		Кількість учнів	
	Кількість	Відсоток	Кількість	Відсоток
українська	16 924	91,68	3 603 643	86,34
російська	1 345	7,27	525 260	12,59
румунська	94	0,51	22 365	0,54
угорська	70	0,38	14 823	0,36
кримськотатарська	14	0,08	3 472	0,08
молдовська	8	0,04	3 127	0,08
польська	4	0,02	943	0,01
всього	18 459	100	4 173 633	100

Таблиця 3

Заклади, у яких навчання проводилося двома і більше мовами у 2005/2006 н. р.

Мова викладання	Кількість шкіл		Кількість учнів	
	Кількість	Відсоток	Кількість	Відсоток
українська і російська	2032	9,865 %	995 325	19,117 %
українська і угорська	29	0,141 %	8 846	0,170 %
українська і румунська	8	0,039 %	3 093	0,059 %
українська і молдовська	5	0,024 %	1 967	0,038 %
українська і кримськотатарська	1	0,005 %	603	0,012 %
українська і словацька	1	0,005 %	125	0,002 %

Продовження таблиці 3

російська і молдовська	2	0,010 %	835	0,016 %
російська і кримськотатарська	33	0,160 %	9 646	0,185 %
українська і болгарська	2	0,010 %	560	0,011 %
українська, російська, кримськотатарська	21	0,102 %	8 734	0,168 %
українська, російська, румунська	2	0,010 %	1 312	0,025 %
українська, російська, молдовська	2	0,010 %	778	0,025 %

Аналіз таблиць свідчить, що збільшувалася кількість національних меншин. І, на початок 2008/2009 н. р. польською та іншими мовами нараховувалося всього 23 966 учнів [9, с. 87]. Розглянемо розподіл шкіл за мовами навчання у 2008/2009 н. р. [9, с. 116].

Таблиця 4

Розподіл загальноосвітніх шкіл за мовами навчання у 2008/2009 н. р.

Мова навчання	Кількість шкіл	У %
українська	16 909	84,36
російська	1 199	5,98
румунська	89	0,44
угорська	66	0,33
молдовська	6	0,03
кримськотатарська	15	0,07
польська	5	0,02
школи з кількома мовами навчання	1 755	8,76
всього	2 044	100

Аналіз таблиці показав, що у 2008/2009 н. р. розподіл загальноосвітніх шкіл за мовами навчання зростає, зокрема кількість польських шкіл і шкіл з двома та трьома мовами навчання порівняно з іншими школами помітно коливалася. Отже, етномовна політика в Україні позитивно вплинула на формування змісту освіти шкіл національних меншин, зокрема на диференціацію у викладанні таких предметів, як рідна мова та література, історія України; відкриття спеціальних класів для проведення факультативів та читання курсів рідною мовою.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вивчення розвитку шкіл з польською і шкіл 2–3 мовами навчання свідчить про державну освітню політику, яка в досліджуваній період спрямовувалася на те, щоб не залишити поза увагою жодної ланки виховної й освітньої роботи. Показано, що освіта національних меншин у досліджуваній період декларувалася на рівності здобуття знань, умінь і навичок, гарантуванні вільного розвитку національних мов і культур. Доведено, що зовнішня диференціація організації шкільної освіти ґрунтувалася не на здібностях і нахилах учнів, а на їхній належності передусім до певної статі чи національності.

Проведений науковий пошук не вичерпує всіх питань означеної проблеми, а спрямовує на вивчення розвитку внутрішньої диференціації організації шкільної польської освіти в Україні у досліджувані роки.

Література

1. Березівська Л. Д. Державна політика в питанні диференціації організації та змісту шкільної освіти в Радянській Україні в період зародження демократичних змін (1985–1991) / Л. Д. Березівська // Педагогіка і психологія. – 2015. – № 1 (86). – С. 75.
2. Варвинчук М. П. Етнополітична безпека в системі національної безпеки України на етапі сучасного державотворення / М. П. Варвинчук. – К., 2008. – 288 с.
3. Відродження шкіл національних меншин на Україні (із фондів музею) / за ред. А. І. Кирпач, В. В. Тригубенко, І. Г. Ліханова. – К. : Педагогічний музей України ; Крижопіль друк, 1993. – 32 с.

4. Гомоннай В. В. Вирішення школою завдань по формуванню соціалістичного типу особистості школяра / В. В. Гомоннай / Народна освіта Радянського Закарпаття. – К. ; Ужгород : Рад. шк., 1988. – С. 66.
5. Зеркаль М. М. Місце і роль недільних шкіл та факультативного навчання в системі освіти етноменшин України (1991–2011 рр.) / М. М. Зеркаль // Наук. вісник Миколаївського нац. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. Серія: "Історичні науки". – 2012. – Вип. 3.33. – С. 54–59.
6. Етнонаціональна політика [Електронний режим]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org>. – Назва з екрана.
7. Етнонаціональні процеси в Україні [Електронний режим]. – Режим доступу: <http://pidruchniki.com/>. – Назва з екрана.
8. "Круглий стіл" редакції: школа національних меншин сьогодні і завтра // Відродження. – 1995. – № 1. – С. 8.
9. Мельник С. Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації : монографія / С. Мельник, С. Черничко. – Ужгород : ПоліПрінт, 2010 – 164 с.
10. Пилипенко Т. Реалізація освітніх потреб представників національних меншин в Україні: стан, проблеми, перспективи / Т. Пилипенко // Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації врахування міжнародного досвіду / за заг. ред. Ю. Тищенко. – К. : Український незалежний центр політичних досліджень, 2004. – 312 с.
11. Проблеми освіти та культури національних меншин [Електронний режим]. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/metodser/87/80.pdf>. – Назва з екрана.
12. Проблеми освітньої системи України – Центр Разумкова. Круглий стіл: "Національна доктрина розвитку освіти. Чого чекати від її виконання?" (17 травня 2002 р., м. Київ) [Електронний режим]. – Режим доступу: <https://www.google.com.ua/>. – Назва з екрана.
13. ЦДАВО України, ф. 5252, оп. 1, спр. 20, арк. 120.
14. ЦДАВО України, ф. 5252, оп. 1, спр. 126, арк. 16.